

YLITSEVUOTAVAA KERRONNAN KRITIIKKIÄ

Maria Mäkelä, Samuli Björninen, Ville Hämäläinen, Laura Karttunen, Matias Nurminen, Juha Raipola & Tytti Rantanen (toim.) (2020) Kertomuksen vaarat – Kriittisiä kirjoituksia tarinataloudesta. Tampere: Vastapaino, 342 s.

Ominaislaatu ja perusproblematiikka

Kertomuksen vaarat – Kriittisiä kirjoituksia tarinataloudesta on syntynyt Koneen Säätiön rahoittaman projektin tuloksena. Teoksen kaksikymmentä lukua käsittelevät erilaisissa yhteiskunnallisissa ja kulttuurisissa yhteyksissä syntyneitä erilaisia kertomuksia, niiden retorisia strategioita ja mahdollisia vaikutuksia.

Kutakin lukua kommentoi yksi tai useampi projektin ulkopuolinen kulloinkin käsiteltävän alan toimija. Esimerkkitarinoita on koottu ”joukkoistamalla” Facebookin ja Twitterin kautta. Kutsu oli ”ilmiantaa” pyrkimyksiä ”hyötyä ja vaikuttaa kertomuksella” (s. 17). Kunkin luvun lopussa on oppikirjamaisia yhteenvetoja ja vinkkejä. Edelliset liikkuvat varsin käsitteellisellä tasolla vastaten lähinnä akateemisen koulutuksen tarpeisiin. Jälkimmäiset ovat usein varsin ilmeisiä kelle tahansa toimijalle suunnattuja neuvoja koskien tarinoiden kertomista, vastaanottamista tai ylipäätään niihin suhtautumista eri yhteyksissä. Teoksen suuria vahvuuksia onkin sen monipuolisuus ja moniäänisyys.

Lähtökohdat ovat erinomaiset, mutta minulla on omalaatuinen ongelma teoksen kanssa. Olen täysin samaa mieltä kirjoittajien keskeisten huolenaiheiden ja johtopäätösten suhteen. Samalla olen kuitenkin erittäin kriittinen monia lähtöoletuksia ja käsitteellistämisiä kohtaan. Ne edustavat nähdäkseni valitettavaa eräitä kriittisen tutkimuksen keskeisiä käsitteitä sumentavaa suuntausta kielenkäytössämme.

Perusongelma on, että kovin monenlaisia diskursiivisia ilmiöitä on luokiteltu tarinoiksi. Kirjoittajat kyllä siteeraavat Sujatha Fernandesia: ”kertomusbuumissa mitä tahansa saataan kutsua ’tarinaksi’, koska sanan ajatellaan herättävän positiivisia mielleyhtymiä” (s. 20). ”Kertomuksen tutkijoiksi” itsensä asemoineiden olisi ollut hyvä ottaa vaari tästä eikä tosiaankaan pitää mitä tahansa esitystä kertomuksena. Nyt heidän kritiikkinsä ei aina toimi niin täsmällisellä tavalla kuin pitäisi.

Toisaalta, tarinat sanan varsinaisessa merkityksessä ovat erottamattomampi osa maailman ja elämän hahmottamista kuin mitä jotkut kirjan tekijät paikoin antavat ymmärtää. He aloittavat johdantonsa kysymällä: ”Oletko tarinankertoja?” Sitten he väittävät, että he itse eivät sitä ole. He ovat kertomuksen tutkijoita. Mutta aivan kaikkihan me tavan takaa kerromme tarinoita. Kerromme läheisillemme tai joskus vain itsellemme, mitä tänään tai eilen tai ihan vaan joskus sattui, joko meille itsellemme tai joillekuille muille. Yrittäessämme ymmärtää, mitä ja miksi maailmassa tai vain lähiympäristössämme tapahtuu tai on tapahtunut, teemme sen tarinoiden kautta. Meillä ei ole vaihtoehtoja kun yritämme ymmärtää erilaisia ajallisia, enimmäkseen intentionaalisia prosesseja. Ihminen on tiedostava ja temporaalinen ja siksi tarinoiva eläin. Kirjoittajat eivät suoranaisesti kiistä tätä, mutta tämä olennaisen tärkeä seikka tuntuu jäävän kertomusten vaarojen päivittelyn varjoon.

Aivan antologian alussa kirjoittajat ottavat yhdeksi esimerkikseen kertomuksen vaaroista

kolumnin ”kehitysvammaisesta pojasta, joka toimi ostostenpakkaajana supermarketissa”.

Joni oli keksinyt tavan ilahduttaa kanssaihmissiään: hän oli alkanut ujuttaa positiivisia mietelauseita asiakkaiden ostoskasseihin. Pian marketin oli vallinnut Joni-ilmiö, ja kaikki olivat halunneet Jonin kassalle. ”[Lääkäri Tommi] Koivu kehottaa ottamaan Jonista mallia lähimmäisten rakastamisessa.” (S. 15.)

Kaikkein minimalistisin määritelmä kertomukselle tai narratiiville (ks. esim. Tieteen termipankki) on, että se on kuvaus *tapahtumasarjasta*. On asiantila, josta seuraa jostakin syystä toinen asiantila. Nähdäkseni se, mitä Jonista sanotaan, ei ainakaan kunnolla täytä tätä määritelmää. Kirjoittajille keskeinen kysymys onkin ajatus *kokemuksellisuudesta*. Tärkeintä tässä esimerkissä on kirjoittajien kannalta tuo viimeinen lause. Heidän huolenaiheensa ei itse asiassa näytä olevan niinkään kertomukset kuin moninaiset affektiivisen manipulaation muodot nykykulttuurissa.

Totta toki on, että kertomuksia käytetään ja on käytetty läpi historian saamaan ihmiset uskomaan mitä erilaisimpiin asioihin ihmisystävällisyydestä ihmehoitoihin – ideologioista puhumattakaan. Ne todellakin uppoavat tajuntaan paljon helpommin kuin perustelluunkaan faktatieto. Tätä kognitiivisista kyvyistämme johtuvaa taipumustamme vastaan kaikki kansanvalistajat joutuvat taistelemaan, ja *Kertomuksen vaarat* voi tarjota tätä varten hyviä apuvälineitä. Ari-Elmeri Hyvönen ja Maria Mäkelä etenevät tällä linjalla ansiokkaasti kirjoittaessaan ”totuudenjälkeisestä politiikasta”. He toteavat kertomuksen synnyttävän ”samastuttavia tarinamaailmoja, jotka koetaan kognitiivisesti ja ruumiillisesti vähintään puolitosiksi vaikka sisällön tunnistaisikin tiedollisesti täydeksi sepitteeksi” (s. 125). Ongelma ei nähdäkseni kuitenkaan kiteydy siihen, että kerronnallistaminen sinänsä veisi meitä ”kohti yhteisesti jaettavia faktoja tai niistä pois päin”. Tärkeämpää on tästä pohdiskelusta esiin nouseva huomio: ”Kaikki tarinallisuus ei ole totuuden sivuuttavaa piittaamatonta puhetta, mutta tarinallisuudessa on elementtejä, jotka sallivat piittaamatonta puhetta, ja mikä vielä tärkeämpää: piittaamatonta tulkintaa.” (S. 127.) Tarinallisuus voi tehdä tätä, joko affektiivisella

latauksella varustettuna tai ilman. Kertomus toimii kyllä parhaiten, kun toimijoina näyttäytyvät tiettyjä luonteenpiirteitä omaavat yksilöt, ja tämä tosiaan saattaa ilmetä antiteettisena abstraktimpien tekijöiden käsittelylle. MeToo-liike näyttäytyy tässä suhteessa ihanteellisena, rakennetta purkavana massaliikkeenä, ”koska kertomusten massa anonymisoi ja suhteellistaa yksittäistapaukset” (s. 128).

Edelleen hyvin tärkeä määritelmä niin sanotusta totuudenjälkeisestä tarinankerronnasta on huomio: ”Sen sijaan, että omien näkökantojen puolesta esitettäisiin sellaisia argumentteja, jotka punnitsevat tosiasioita ja arvostelmia keskenään, pyritään tämä prosessi ohittamaan. Kertomuksista tehdään kulutustavaraa, jonka roolina on luoda *tunnekonsensusta*” (s. 131). Näin tämä diskurssin muoto asemoituu ainakin kohdeyleisönsä parissa faktantarkistuksen tuolle puolen. On kuitenkin harhaanjohtavaa väittää, kuten toisaalla teoksessa esitetään, että ”kertomusmuoto hylkii faktantarkistusta” (s. 17). Ei kertomusmuoto itsessään tätä tee, vaan taipumuksemme pitäytyä affektiivisesti latautuneissa uskomuksissamme. Kuten kirjoittajien siteeraamat tutkijat toteavat, ”*kokemus kertomukset* vahvistavat aiempia uskomuksia, stereotyyppisiä ja vastakkainasetteluja” – eivät siis ilman muuta kaikki kertomukset (oma kursivointini, s. 132). Lisäksi kokemustarinoidenkaan kohdalla ongelmana ei ole se, onko yksittäinen tarina todenmukainen, vaan ovatko sen taustaoletukset todenmukaisia ja ovatko tarinasta vedettävät johtopäätökset uskottavia ja relevantteja. Eri asia sitten, että laajempi lukijakunta saattaa tarttua nimenomaan kysymykseen todenmukaisuudesta kuvattun tapahtuman implikaatioiden pohtimisen sijaan. Kertomuksen mahdollinen koukuttavuus on joka tapauksessa suurelta osin kiinni siitä, miten se saa meidät välittämään henkilöistä: selviävätkö he vaikeuksistaan ja saavuttavatko he päämääränsä? Lisääntykö vai väheneekö heidän elämänlaatunsa ja onnellisuutensa? Yksi mediakritiikin ydinkysymyksiä onkin, altistaako tällainen sitoutuminen tarinan henkilöihin meidät myös heidän edustamalleen ideologialle. Tämän kysymyksen äärellä fiktiivisten ja faktuaalisten kertomusten problematiikka kohtaavat.

Vaihtelevan täsmällisiä määritelmiä ja käsitteitä

Kirjoittajat tekevät eron tarinan ja kertomuksen välillä liittäen nämä formalismin peruskäsitteisiin *fabula* ja *sjuzhet*. Tämän mukaan tarina on reaali maailmassa tapahtunut todellisten tapahtumien ketju tai tarinamaailmassa tapahtunut kuvitteellinen tapahtumaketju, jonka kertomus meille välittää. Erottelu on olennaisen tärkeä, ja jotkut kirjoittajista soveltavat sitä ansiokkaasti.

Yleisesti ottaen käsitteellinen koherenssi pääsee teoksen mittaan kuitenkin höltymään aivan perustasolla. Samuli Björninen kertoo, että: ”Meitä [projektin osanottajia, oletettavasti] kiinnostaa [...] se, miten käsitteellinen ymmärrys kertomuspuheesta edesauttaa nykykulttuurin hahmottamista” (s. 110). Meta-diskurssia siis. En ole täysin vakuuttunut siitä, että ”jo termien kertomus, tarina tai narratiivi käytöllä” (s. 115) olisi erityistä retorista voimaa. Ehkä näin on joillakin tahoilla, mutta tällöin kysymys taitaa olla näiden sanojen virheellisestä käytöstä. Björninen kuitenkin päätyy tätä kautta samaan huomioon, jonka itse olen tehnyt tätä kirjoituskokoelmaa kritisoidessani: suurta joukkoa viestintäkeinoja pidetään tarinankerrontana, vaikka ”monet ovat aivan jotakin muuta kuin esimerkkejä *kertomusten* käytöstä” (s. 115). Mutta sitten Björninen tekee omituisen erottelun ”kertomusmuotoisen esityksen (kerron jollekulle tärkeästä kokemuksestani)” ja ”kertomuksesta kognitiivisena tai mentaalisenä jäsennessmallina (hyvinvointivaltiota perusteleva suuri kertomus)” välillä. En ymmärrä, miten tällaisen erottelun voisi mielekkäästi tehdä. Kaikki kertomusmuotoiset esitykset ovat tavallaan kognitiivisia ja mentaalisia jäsennessmalleja. Jos ne eivät sitä olisi, ne eivät olisi ymmärrettäviä. Ei ole kokemusta ilman kognitiota jostakin tilanteesta. Toisaalta kaikki mentaaliset jäsennessmallit – kuten vaikka esitys hyvinvointivaltion rakenteista – eivät ole kertomuksia. Hyvinvointivaltion *muodostumisesta* sen sijaan saa hyvän historiallisen kertomuksen.

Seuraavaksi Björninen siirtyy käsittelemään presidentti Trumpin puhumisia. Kuten niin usein tämän henkilön kohdalla, sekaannus sen kuin lisääntyy hänen tullessaan mukaan kuvioihin, joskin yleensä miehen itsensä toimesta. Kyllähän hän käyttää tarinoita luodakseen

affektiivista perustaa propagoimalleen asialle, ja tämä on mielipideilmastoon vaikuttamista esittämättä propositionaalisia ja niin ollen argumentaatiolla kumottavissa olevia väitteitä. Tästä ei kuitenkaan nouse esiin selvää eroa kahden eri *kertomuskäsityksen* välillä, kuten Björninen esittää. Ei ole erityisen valaisevaa sanoa, että on kaksi eri kertomuskäsitystä: yhtäällä on kerrottu kertomus ja toisaalla oletukset ja käsitykset maailman tilasta (s. 112). Eihän kertomusta ole ilman noita oletuksia, ne ovat sen eksplisiittisiä tai implisiittisiä rakennusaineita, mutta ne eivät pääsääntöisesti ole itsessään kerronnallisia.

Björninen on kyllä raivostuttavalla tavalla oikeassa todetessaan, että yleisessä puhettavassa tällaisia taustaoletuksia on alettu kutsumaan narratiiveiksi. Itse en kerta kaikkiaan ymmärrä, mitä mieltä on nimittää taustaoletuksia – tai kuten Björninen sanoo, joukkoa arvostelmia – narratiiveiksi. Mitä tällä saavutetaan? Ei ainakaan käsitteellistä selkeyttä, päinvastoin. Tässä ei onnistuta tekemään erottelua kahden eri kertomuskäsityksen välillä, vaan ainoastaan selvitetään, miten kertomus rakentuu ei-kertomuksellisten oletusten varaan. Kuten Tieteen termipankissakin todetaan (kelpaisiko tämä taho yhteiseksi referenssipisteeksi?), ”Narratiivi on jonkin tapahtumakulun esitys”, ei siis esitys sen taustaoletuksista. Jos tämä näkemys yleisesti hyväksyttäisiin, päästäisiin eroon siitäkin Björnisen huolenaiheesta, että narratiivi-sanaa käytetään halventavasti toisten näkemyksistä, siinä missä omien näkemysten katsotaan perustuvan faktoihin. Näin voitaisiin suoremmin keskustella siitä, mitä pidetään faktoina ja miksi. Joka tapauksessa, kuten Björninen toteaa, on olennaisen tärkeää ymmärtää, mikä on kertomuksen välineellinen rooli.

Eri kirjoittajien luvuissa nousee esiin hieman eri tavoin aksentoituneita ongelmia. Luvussa ”Kokemuksellinen kertomuskäsitys” Laura Karttunen määrittelee kertomuksen oudon rajoittuneesti: ”esitys on tiettyyn aikaan ja paikkaan sidottu, yksityiskohtia sisältävä esitys yksilön mullistavasta kokemuksesta” (s. 55). Karttunen tekee eron arkikielen ja kertomustutkijoiden sanankäytön välille, mutta ero jää hämäräksi. Sitten hän sentään täsmentää, että tässä on nyt kyse tutkimusprojektin tarjoamasta määritelmästä kertomukselle, ja että

siinä keskeistä on kokemuksellisuus. Tämä on jo tuttua teoksen alkusivuilta ja on tietyn varauksin hyväksyttävissä lähtökohdaksi, mutta sitten Karttunen ilmeisen virheellisesti väittää, että "[k]ausaalisuus ei kuitenkaan ole kertomuksen ehdoton kriteeri". Jos luetellaan vain perättäisiä tapahtumia tuomatta esiin sitä, miten yksi on johtanut toiseen, kyseessä on pelkkä kronologia, ei kertomus. Vähintäänkin tapahtumien peräkkäisyyden on implikoitava jonkinlaisen syy-seuraussuhteen mahdollisuutta, jonka lukija tai katsoja voi sitten oman katsontakantansa pohjalta hahmottaa. Elämäkokemusten hajanaisuus ei poistu vain sillä, että tapahtumilla on kokemuksellinen ulottuvuus, sillä vasta jonkinasteisen todellisen kertomuksellisuuden kautta kokemukset integroituvat osaksi elämisen ja yksilönä olemisen kokonaisuutta. Ei siis niin, että "[k]ertomuksen arvo ihmisille liittyy tapahtumien lohkomiseen rajatuiksi prosesseiksi" (s. 56), vaan nimenomaan päinvastoin: kertomuksen arvo liittyy erottamattomasti siihen, että yksittäiset tapahtumat ja niiden kokemuksellinen ulottuvuus integroituvat mielekkäällä tavalla osaksi elämän kokonaisuutta ja sen arvoulottuvuuksia. Kuten Karttunen itsekin toteaa, "kertomukset esittelevät erilaisia tulkintoja tapahtuneesta". Tämän ne voivat tehdä vain esittämällä, miksi jotakin tapahtui ja miten asiat kehittyivät jostakin tietystä lähtökohdasta eri tekijöiden ehdollistamina. Hyvin usein keskeisiä selittäviä tekijöitä ovat oletukset toiminnan motivaatioista, mikä on yksi kerronnan kaikkein keskeisimpiä elementtejä. Edes mieleltään tasapainottoman henkilön toiminnan motiivit eivät ole niin idiosynkraattisia, etteikö niitä voisi selittää esimerkiksi arvioilla vääristyneistä – esimerkiksi paranoidisista – oletuksista.

Karttunen luo myös kohtuuttoman vastakkainasettelun yleisen ja yksityisen välille. Mutta yksittäiset tapahtumat syntyvät ja ovat kerrottavissa sekä moraalisesti arvioitavissa vain, koska ne juontuvat yleisistä tekijöistä. Juuri tässä piilee yhdessä kokemuksellisen ulottuvuuden kanssa kertomusten relevanssi. Ne eivät pelkästään "kuvaa ainutkertaisia konkreettisia tilanteita" (s. 57), vaan myös niitä vähintäänkin periaatteessa todennettavissa olevia tekijöitä, joiden takia nuo tilanteet ovat muotoutuneet.

Epäilyttävän opettavaista kertomuksellisuutta

Antoisinta *Kertomuksen vaaroissa* on *eksemplumin* käsite. Eksemplum on opettavainen esimerkki, kertomus yksilötapauksesta, jonka katsotaan ilmentävän jotakin yleisempää totuutta. Sitä siis pidetään edustavana. Tässä ei sinänsä ole mitään älyllisesti epärehellistä, pidetäänhän osana hyvää opetusta sitä, että esitettyjä asioita havainnollistetaan esimerkeillä. Anu Silfverberg tuo tämän esille kommentoijan ominaisuudessa, muistuttaen myös, että ainakin journalismissa on lisäksi selvitettävä kerrotun tapahtuman tausta: miksi kävi niin kuin kävi? (S. 29.)

Aihe yhteydestä riippuen eksemplumit voivat olla kuvitteellisia tai todellisia tarinoita, mutta pitäisi tietysti olla selvää kumpaa. Melkeinpä vielä keskeisempi ongelma on, miten varmistetaan edustavuus toisaalta kertojen, toisaalta tarinan vastaanottajien toimesta. Siinä ollaan itse kunkin yleisen tietämyksen ja moraalitajun varassa, sillä eksemplumeilla luodaan ja vahvistetaan yhteistä arvopohjaa ja sitä ohjaavia käsityksiä. Perinteisesti eksemplumit ovat olleet yleisemmällä tasolla sosiaalisesti konstruoituneita ja sen myötä jossakin määrin kanonisoituneita. *Kertomuksen vaarat* -teoksen mukaan 2000-luvulla tuon sijaan "henkilökohtainen kokemus on korvannut valmiiksi annettun auktoriteetin ja oppisisällön." Mikä huolestuttavampaa, "[n]e nousevat joko sosiaalisen median jakojen tai massamedian huomion vuoksi autoritäärisen asemaan" (s. 25). Tällöin on Maria Mäkelän mukaan kyse *viraalisesta eksemplumista*. Se on ilmiö, joka syntyy, kun sosiaalinen media tarttuu kokemuskertomukseen, ja se leviää kulovalkean tavoin suurten joukkojen tietoisuuteen. Mäkelä kirjoittaa, että siitä tulee tuolloin "hetkessä sekä edustuksellinen että normatiivinen" (s. 41).

Tässä olisin taasen toivonut täsmällisempää kielenkäyttöä. Kokemuskertomusta saatetaan pian alkaa pitää edustuksellisenä, mutta sehän ei siitä sellaista tee. Edustavuus on kiinni suhteesta todellisuuteen – sosiaalisesti konstruoituun, mutta joka tapauksessa standardikeinoilla verifioitavissa olevaan. Tätä on syytä eritellä täsmällisesti, sillä kysymys tarinan relevanssista kiteytyy nimenomaan siihen, onko se tällaisin keinoin todettava edustavaksi

(oli se sitten totta tai seipitettä). Normatiiviseksi tarina saattaa kyllä muodostua, jos ihmiset todella omaksuvat sen tarjoaman opetuksen moraaliseksi normiksi. Niin ikään väite siitä, että viraalinen eksemplum saa ”legitimoidun jatkoelämän uutisotsikoissa ja ajankohtaisohjelmissä”, ei sekään ole ihan oikein sattuvasti sanottu. Legitimoinnista voitaisiin puhua korkeintaan silloin, jos asiaa analysoidaan noissa uutisvälineissä asianmukaisen kriittisessä valossa ja se sen prosessin myötä todetaan paikansa pitäväksi. Nykyisessä mediamaailmassa eksemplumit todella saattavat levitä hyvinkin laajalti ja tulla sen myötä hyväksytyiksi, mutta autoritäärisestä asemasta ei silti voi puhua: selkaiset eksemplumit syntyvät ihan toisenlaisissa yhteiskunnallisissa konteksteissa.

En oikein ymmärrä, mitä Mäkelä tarkoittaa tässä yhteydessä kehäpäätelmällä. Hänen mukaansa ”päivitys on esimerkki yhteiskunnallisen turvaverkon hapertumisesta, mutta samalla myös todiste siitä” (s. 45). Minusta esimerkki ja todiste edustavat samaa momenttia argumentaatiossa. Ehkä kysymys on pikemminkin siitä, että anekdotaalinen ja mahdollisesti verifioimaton tai ainakin epäedustava esimerkki hyväksytään todisteeksi, vaikei se sitä voisiakaan olla. Varsinainen ongelma on silloin todennäköisesti kovin inhimillisessä taipumuksessa moralistisiin ja siksi tunneltautuneisiin asenteisiin, jotka kokemustarinat vain laukaisevat.

Kertomuksellisen opettavaisuuden vaarat tulevat esille myös Mäkelän analyysissä aikamme mallitarinoista. Niitä ovat mm. #laupiassamarialainen, #pienihminen vastaansysteemi ja #hyvinvointiyrittäjänkääntymiskertomus. Mallitarinoita on kaikkialla. Näihin aikamme mallitarinoihin voisi lisätä varsinkin mediatutkimuksen piirissä suosittua #paljastanmanipuloinnin ja niin journalismille kuin akateemisellekin diskurssille tyypillisen #esitänuudennäkökulmantuttunapidettyyn. Nämä toimivat tämänkin teoksen kehyksenä. Kerronta on toki paljon modernistisempää kuin sanomalehtien tavanomaisissa mallitarinoissa.

Mallitarinoiden ongelma on Mäkelän mukaan sama kuin mikä tuli esille kokemustarinoiden yhteydessä: ”Yksilökokemus on pohjimmiltaan yhtä lailla faktan ja fiktion tuolla puolen kuin muinaiset Aleksanteri Suuren seikkailut: sitä ei voi saatavilla olevas-

ta aineistosta yleensä todistaa sen paremmin oikeaksi kuin vääräksi” (s. 37). Totta, mutta tämä on vain näennäisesti tärkeä seikka. Jos paljastuu, että kerrottu tarina ei ainakaan kerrotussa muodossa täsmällisesti ottaen tapahtunut, moni voi olla pettynyt ja tuntee, että siihen sisältyvä opetuskaan ei sitten pidä paikkaansa. Mutta opetushan voi pitää tai olla pitämättä paikkaansa irrallaan yksittäistapausten todenmukaisuudesta. Parasta varmasti olisi, paitsi tuoda esiin selvästi tarinoiden sepitteellinen luonne, Mäkelän sanoin, ”tehdä niiden relevanssi näkyväksi” (s. 37). Tässäkään kertomuksellisuus sinänsä ei ole ongelma, vaan sille asetetut väärät odotukset. Mäkelä osuu tarkemmin oikeaan todetessaan, että opettavaisissa kokemuskertomuksissa faktantarkastus vältetään ”vetoamalla kirjoittajan omaan kokemukseen ja siihen, miten asioiden pitäisi olla” (s. 41).

Tytti Rantanen ja Taija Roiha tuovat MeToo-liikettä analysoivassa luvussa esiin mallitarinoiniin liittyvän hyvin todellisen vaaran siitä, että ”vallitsevasta kehyksestä poikkeavat kokemukset eivät välttämättä tule kuulluiksi” (s. 162). Tämä koskee kaikkea tarinointia, jossa on selkeät ja moraalista universumia yksinkertaistavat aktantit kuten pahantekijät ja viattomat uhrit. Vastaava vaara piilee siinä, että tarinamallilla luodaan vaikutelma siitä, että jokin ilmiö on uusi ja käänteentekevä, tai siitä, että paljastetaan jotakin aivan uutta. En kuitenkaan ole huolestunut siitä, että käsitys ”hiljaisuuden murtajista” sisältäisi välttämättä oletuksen edeltäneestä totaalisesta hiljaisuudesta (s. 163). Onhan sekin nyt ollut yleisesti tiedossa, että MeToo-tyyppisiä juttuja on esiintynyt paitsi kautta koko elokuvahistorian myös muiden taiteenlajien puitteissa.

Kertomuksellista manipulaatiota

Mäkelä huomauttaa edelleen, että tarinoita voidaan käyttää tarkoituksiin, joita alkuperäinen tarinankertoja ei ole tarkoittanut (s. 47). Ainahan tarinoita on omittu ja uudelleentulkittu, mutta sosiaalinen media vain kiihdyttää tätä kierrätystä. Se myös tekee tästä vääristelystä heppoisempaa, kun aina vain ilmenee uusia ja uudelleentulkittuja kertomuksia. Mäkelä näkee tämän suoranaishen hyväksikäyttönä.

Näin varmasti onkin tapauksissa, joissa tarinaa käytetään ”tunnetun polttoaineena ja valttikorttina huomiotalous” (s. 48). Olemme varmaan kaikki joskus syyllistyneet tähän. Mutta eikö voisi ajatella, että tarinoita käytetään myös tuomaan esille ja havainnollistamaan aivan todellisia sosiaalisia ongelmia? Ongelmana on jälleen taipumuksemme tehdä pikaisia, moralistisia johtopäätöksiä ja sen myötä menettää kriittinen asenteemme tarinan taustaoletuksiin ja niiden eksplisiittisiin kuin implisiittisiin väittämiin.

Esille tulee myös yleisempiä kertomushuolia. Saara Harju ja Mäkelä tekevät yritystarinankerrontaa käsittelevässä luvussaan analyysin kannalta hieman arveluttavan toteamuksen: ”hyvä kertomus myy asiakkaalle tarinan hänestä itsestään” (s. 178–179). Pikemminkin se mitä myydään, on mielikuva kuluttajasta itsestään suhteessa mielikuviin kulutustavaroista, ei mikään tarina. Tätä lukua lukiessa syntyy vaikutelma, että kun liike-elämänkin on tunkeutunut ajatus siitä, että kaikilla ja kaikella pitää olla tarina, kaikenlaisia asioita on vain alettu nimittää tarinoiksi. Tämä luku toimii melkein enemmän oppaana yrityksille siitä, miten kertoa tarinansa vaikuttavalla tavalla kuin tarinallisuuden kritiikkinä. Sellaisena se tarjoaa ihan hyvää vaihtelua kokonaisuudelle. Seuraava Matias Nurminen ja Sami Kuuselan kirjoittama luku startup-kellareista ja sankariyrittäjistä puolestaan on oikein mielenkiintoinen historiikki tästä aiheesta. Erityisesti analyysi poikkeushenkilöiden funktioista sankariyrittäjyyden puitteissa on antoisa (s. 200). Tämä tuntuu oireelta siitä, että olennainen kysymys näissä asioissa on pikemminkin tiettyissä ideaaleiksi kohotetuissa aktanteissa kuin varsinaisessa kerronnallisuudessa.

Kertomuksellisuus journalismissa

Anu Silfverbergin huomio siitä, että lehtien toimituksessa on alettu peräänkuuluttaa henkilöjuttuihin ”käänteitä ja opetuksia, joita haastattelumateriaalissa ei oikeasti ole”, on todella häiritsevä (s. 34). Journalismissa olosuhteita ja jopa yksityiskohtia saatetaan kuvata yleisten tietojen tai vallitsevien käsitysten pohjalta. Näin tyypittelyn kautta vahvistetaan yksittäistä tapahtumaa koskevaa argumentaatiota.

Silfverberg tarjoaa hyvän määritelmän sille, miten narratiivisuus voi parhaimmillaan toimia: ”Tarinallisuus on sitä, että löydetään päähenkilöitä ja edustavia esimerkkejä, kuljetetaan tekstiä, kirjoitetaan kohtauksia, hahmotetaan rakennetta ja aikajanaa ja syitä ja seurauksia, tehdään havaintoja, huomataan detaljeja, käytetään sitaatteja kuten dialogia fiktiossa ja niin edespäin.” Silfverberg tosin käyttää tässä sanoja *narratiivisuus*, *juonellisuus* ja *tarinallisuus* peräperään, eikä ainakaan minulle tullut ihan selväksi tässä ylen kertomuskriittisessä kontekstissa, onko tuo luettelo tarkoitettu huonoa asiantilaa kuvaavaksi vai kenties ohjeelliseksi. Mikäli luen Silfverbergiä oikein, hän tarjoaa todella tarpeellista vastapainoa höttöiselle kertomuksellisuudelle.

Toimittaja Anna-Stina Nykänen käsittelee valaisevasti sitä, kuinka vaikeaa toimittajalle voi olla päästä esimerkiksi managerien standarditarinoiden luoman suojamuurin läpi urheilijoita haastateltaessa. Hän tuntuu uskovan, että arjen sankareiden kohdalla on helpompi tavoittaa jotakin autenttista. Nykänen myös katsoo, että ainakin useimmat toimittajat kantavat myös vastuuta siitä, mitä näille taviksille tapahtuu heidän tarinansa julkaisemisen jälkeen. Nykänen osuus ylipääntään tuo esiin hyvin mielenkiintoisella tavalla ”esimerkkejä ja näkökulmia, jotka voivat auttaa ymmärtämään journalistin affektiympäristöä”. Henkilökohtaiset esimerkit omalta työuralta rikastavat hienosti tätä osuutta, erityisesti niiltä osin kuin Nykänen käsittelee sitä, kuinka helposti toimittaja jää kiinni tarinoiden kaavoihin, jotka kaventavat hänen kykyään hahmottaa ihmisten tilanteita (s. 83–84). Samoilla linjoilla Erkko Lyytinen tekee loistavan huomion dokumenttielokuvaa käsittelevässä luvussa: ”kertomus on taitolaji, joka mahdollistaa myös moniselitteisyyden ja tulkintojen avoimuuden kaavamaisuuden sijaan” (s. 229). Tämän ajatuksen olisi suonut kulkevan läpi koko käsillä olevan antologian.

Politiikkakaan ei aina hahmotu kertomuksena

Matias Nurminen ja Heikki Aleksanteri Koskelainen esittävät, että Yhdysvaltain 2016 presidentinvaaleissa ”käsistä riistäytynyt tari-

nankerronta hallitsi kansan tunteita”. Taaskaan kyse ei ole tarinankerronnasta, vaan pelkästään väitteistä koskien esimerkiksi maahanmuuttoa ja pedofiilirenkaita – ainakaan kirjoittajat eivät esitä, kuinka näitä aiheita olisi tarinallistettu. Sekään ei ole vielä itsessään tarina, että joku sanoo kokeneensa metrossa matkustamisen Saksassa turvattomaksi, koska siellä oli juuri tehty terrori-isku – tähän on vain selitys mielentilalle. Kääntymiskokemukset voivat kyllä todellakin olla kertomuksia, jos niissä esitetään kuinka tietyn tapahtumaketjun kautta henkilön näkemyksissä ja asenteissa on tapahtunut muutos (s. 144).

Luvun kirjoittajat tuovat ansiokkaasti esille sitä, kuinka politiikassa luodaan viholliskuvia, mutta edelleen he tarjoavat pikemmin vain esimerkkejä leimaavista nimittelyistä (”lomp-sivat elintaso-surfarit”, ”iPhone-miehet”) kuin tarinoista. ”Punainen pilleri”-osuus *Matrix*-viittauksineen menee jo hieman enemmän tarinallisuuden suuntaan, mutta sekin toimii lähinnä vain viittaamalla kyseiseen kulttielokuvaan. Kirjoittajien omia sanoja lainatakseni, olennaista tässä on, että *red pill* ”tiivistää metaforan muotoon kääntymyskertomusmallin” (s. 149) – olematta siis itse varsinainen kertomus. Ylipäätään näiden kirjoittajien kuvaama tarinaradikalismi tuntuu olevan tunnettujen tarinoiden hyväksikäyttöä ja uudelleen tulkintaa, mikä tietysti on erittäin tärkeä tutkimuskohde. Tällaisten seikkojen systemaattinen huomioon ottaminen kautta linjan olisi tehnyt koko antologiasta antoisamman.

Luvun lopuksi tarjotaan vihdoinkin ihan kunnon autentisoitu tarina, Esa Holapan kuvaus siitä, kuinka hänestä tuli uusnatsi ja kuinka hän siitä ajatusmaailmasta irtautui aloittaen uran radikalisoitumisesta ehkäisevässä ja ääriliikkeistä irtautumisesta tukevassa työssä. Vihdoinkin todetaan Matti Hyväristä parafraaseeraten, että niin sanottu hallitseva kertomus (*master narrative*) ei oikeastaan ole ”konkreettinen, kerrottava kertomus lainkaan ... enemminkin vastakertomuksista hahmotettava kuva hallitsevasta asioiden tilasta” (s. 157). Tämänkin huomion perusteella olisi ollut hyvä todeta käsitteellisen tason ongelman olevan koko kertomuksen käsitteen laajentuminen kauas ohi hajoamispiisteensä.

Lopuksi

Alkaessani lukea tätä antologiaa en ollut täysin vakuuttunut siitä, että ”2000-luku on ollut kasvavan kertomusbuumin aikaa” (s. 13). Loppuun päästyäni olen vielä skeptisempi, sillä vaikutelma tästä lisääntymisestä tuntuu syntyneen vain sen takia, että mitä erilaisimpia ilmaisuja ja representaation muotoja on alettu luokitella kertomuksiksi. Kertomuksia on varmasti ollut siitä asti, kun ihminen on kyennyt hahmottamaan ajallisia prosesseja ja kehittänyt tavan keskustella niistä toisten kanssa. Jos kertomuksia todella on maailmassa enemmän kuin joskus ennen, se johtuu vain siitä, että ihmisillä on enemmän aikaa kertoa ja vastaanottaa niitä sekä enemmän kanavia välittää niitä toinen toisilleen.

Viimeisessä luvussa ”Kohti parempia kertomuksia” kirjoittajat siteeraavat Juhana Torkin ajatuksia: ”Tarina on kaikkea sitä, mikä jonkin asian yhteydessä tuntuu merkitykselliseltä ja eteenpäin kertomisen arvoiselta ... Tarina on merkitystä, ja tarina on tunnetta ... Tarinaa on se, mikä koskettaa tunnettamme ja antaa meille jotakin, mihin uskoa.” (S. 307.) Tämä edustaa kirjoittajille ”tarinahurmoksen huippua”. Kontrastina tälle, ”nyt kertomuskriittisellekin puheelle ja ajattelulle pystyy jo raivaamaan tilaa”. Kirjoittajien omien kriteereiden mukaan tätäkin asetelmaa voisi nimittää kertomukseksi, jossa urheat kertomuskriitikot vihdoinkin nousevat esiin kertomusten yöstä kriittisen valon tuojina. He puolustautuvat heihin jo projektin myötä kohdistettua kritiikkiä vastaan toteamalla, että kyllä kertomukset heidänkin mielestään ovat tärkeitä. Herää kysymys, olisiko kirjoittajien selkeyden nimissä kannattanut täsmentää retorista strategiaansa: heiltä tuntuu suurimman osan aikaa puuttuvan heidän itsensä peräänkuuluttama ”selvä käsitys kertomusmuodosta”, olkoonkin, että heillä on kyllä roppakaupalla ”tervettä kertomuskriittisyyttä” (s. 310).

Olisi ollut ansiokasta pohtia asioita enemmän myös kognitiiviselta kannalta: mitkä ovat ne mentaaliset tekijät, jotka saavat kertomuksen vastaanottajan tunnistamaan tarinassa jotakin totuudellista. Ilman tällaista analyysiä toteamus tunteisiin vetoavuudesta ei selitä tarpeeksi. Totta on kyllä, että sosiaalisen median mahdollistama jaettavuus ja sen myötä

suurten joukkojen osoittama osin eksplisiittinen, osin implisiittinen hyväksyntä luovat edustavuusefektin, jolla nimenomaan anonyymiudessaan on oma retorinen voimansa. Karttunen pääsee lähimmäksi tätä käsitellessään tarinankerronnan lukijassa synnyttämiä kehollisia ulottuvuuksia. Aihetta sivutaan myös luvussa ”Pitääkö kaunokirjallisuudesta olla hyötyä?”, kun tarkasteltavana on ajatus fiktion tarjoamasta kognitiivisesta harjoituksesta ja sen myötä kasvaneesta hyvinvoinnista. Osuuden alussa kirjailija Jaakko Yli-Juonikas palaa vanhaan kysymykseen siitä, pitäisikö taiteesta todella olla hyötyä. Kuuluisiko tarinoiden kehittää empaattisia kykyjämme? Jukka Mikkonen ja Samuli Björninen näkevät tässä ”tarinatalouden” haasteen kaunokirjallisuudelle (s. 145). Tuloksena on, että ”yhä useammin myös kirjallisuudelta odotetaan selkeää viestiä, kannanottoja ja elämänohjeita” (s. 146). Kuten kirjoittajat toteavat, ajatus ei ole mitenkään uusi kulttuurihistoriassamme. Aivotutkimuksen kannalta ongelma todella on, että ”kokeellisen psykologian menetelmät ovat usein taiteen näkökulmasta karkeitä” (s. 248). Ongelmana on myös tieteen popularisoiminen: hyötyväitteet perustuvat usein kohtuuttomille yksinkertaistamisille.

Vielä on todettava, että on harhaanjohtavaa puhua yleisestä *tarinamuodosta*. Tarinan käsite on tiukemmankin käsitteellisen rajauksen mukaan – kirjoittajien omaksumasta kutakuinkin rajattomasta lähestymistavasta puhumattakaan – niin avoin, ettei sitä voi ajatella yhtenä muotona. Usein tuntuukin, että kun suhtaudutaan kriittisesti ajatukseen tarinasta, kritiikin kohde on efektiivisesti käsitys pelkästään jostakin *tietystä tarinamuodosta*, jota jostakin syystä pidetään normatiivisena. Näin esimerkiksi Jan Forströmin jälkisanoissa (s. 315). Hän toteaa myös: ”Kertomus luo selkeitä, usein valheellisia syy-seuraussuhteita” (s. 316). Voi se tehdä sitäkin, mutta kertomus on myös perustavaa laatua oleva tapa nostaa esiin niin tosia kausaalisuhteita kuin jossakin tilanteessa vain on mahdollista. On jossakin määrin totta, että Forströmin tarinamuodoksi kutsuma yksinkertaistaa. Mutta niin tekevät kaikki esitykset. Tiedekin mallintaa ilmiöitä ja sen tehdessään redusoi kohdetta tiettyjen piirteiden selkeämmin esiin tuomiseksi. Ker-

tomusta pitää tarkastella myös heuristisena välineenä, jolla voidaan pyrkiä ihan samaan, varsinkin kun tavoitellaan ymmärrystä ihmisten toiminnasta. Jollei myös tätä tuoda esille, tarjotaan vääristynyt kuva kertomusten merkityksestä maailmaan suuntautumisellemme. Kertomus ei ole vain yksi mahdollinen tapa harjoittaa tätä kaikkea, monien asioiden kohdalla se on juuri se tapa, jolla temporaaliset prosessit ylipäätään ovat esitettävissä. Sen takia kertomusta tai tarinaa käsittelevissä teoksissa pitäisi tehdä eksplisiittisen selväksi, että kritiikin kohteena ovat trivialisoidut ja manipuloivat kertomukset, ei kertomus yhtenä olennaisen tärkeänä maailman hahmottamisen välineenä. Kertomus ei ole ”vain näkökulma” (s. 319), se on esittämisen muoto, jonka puitteissa voidaan tuoda esille eri näkökulmia – tai vain yksi.

Kertomuksen vaarat on puutteistaan huolimatta arvokas lisä kertomuskriittiseen kirjallisuuteen. Voisin jopa käyttää sitä tenttikirjana, mutta hyvän arvosanan saavuttamiseksi tenttijän olisi kyettävä paitsi osoittamaan olevansa kriittinen kertomuksentarkastelija myös asianmukaisen kriittinen oppikirjanlukija.

Henry Bacon

Professori, elokuva- ja televisiotutkimus, Helsingin yliopisto